

Papp Klára

Az erdélyi arisztokrata hölgyek és a közügyek

Az Erdélyi Fejedelemségben – amelyet kialakulásának folyamatában a Magyar Királyság hagyományainak folytatójaként lehet számon tartani, hiszen I. (Szapolyai) János király fia, János Zsigmond a választott királyi címet viselte, s erről mondott le a Habsburg udvarral folytatott tárgyalások közben¹ – nem alakult ki arisztokrácia abban az értelemben, ahogyan a Magyar Királyságban, ahol az uralkodó a 16. századtól bárói, majd grófi címet adományozott. A Habsburg uralkodótól rangemelésben részesültek a jelentős birtokadományok mellett a kiemelt szerep családon belüli öröklésének jogát is megkapták.

Erdélyben a liber baronátus intézménye lehetővé tette a kincstári birtokokból adományozott területek birtokosainak, hogy különleges helyzetbe kerüljenek, s kivonják magukat a vármegyék fennhatósága alól. Az erdélyi országgyűlés először 1607-ben hozott intézkedést a szabad ispánság adományozása ellen, megakadályozva annak tömegessé válását.² Ennek ellenére Bocskai Miklós ebben az értelemben birtokolta a görgényi és vécsi uradalmat, ahogyan Sennyei Pongrác is a vármegyei hatóságok befolyásától mentesen uralta a gyalui uradalmát. Fogaras vidéke volt az a terület, amelynek ura – liber baro címére hivatkozva – a legtovább érvényesítette a különleges jogállást, s utalt a jogosult kiemelt szerepére.³

A Magyar Királyságba átkerült erdélyi családok esetében (Rhédey, Wesselényi stb.) viszont megjelent a rangemelés, s így a családon belüli kiemelt szerep örökítése is. Ezt látjuk az erdélyi Csákyak esetében, akik Csáky István tárnokmester grófi címét a kisebbik fiú, László Erdélybe költözésével vitték át a fejedelemségbe.⁴

A 17. század végétől a bécsi udvar az erdélyiek számára is kínálta a rangemeléseket, de ezek döntően birtokadományok nélküli titulusok maradtak. A 18. század folyamán azonban mégis kialakult egy olyan kiemelt birtokosi réteg, amelynek tagjai címük mellett meghatározó szerepet játszottak a Gubernium irányításában, jelentős zálogbirtokokhoz jutottak, s házasságaik is erősítették birtok- és hatalmi koncentrációjukat.

Ennek a szűk körnek tagjai a Csákyak mellett a Bánffy, a Bethlen, a Haller, a Kornis, a Teleki s más családok tagjai.

A kor értelmezésében a feleségeknek és a leányoknak alapvető kötelessége volt a család összetartása, a férjek/apák szándékai szerinti kapcsolattartás, házasodás, s az utasítások szerinti birtokirányítás. A különféle személyes forrásokat (levelezéseket, naplókat,

* A tanulmány az NKFI K 120197 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ Oborni Teréz ezért nevezte ezt az államalakulatot keleti országrésznek, keleti királyságnak. Oborni 2011. 5–15., 28., 38. Izabella és János Zsigmond 1556-ban bekövetkezett visszatérése után azonban már a következőképpen fogalmazott: „... az ország keleti felében egy magyar királyság létrehozásának már nem volt esélye.” Uo. 70.

² EOE V. 501–502., a legutóbbit 1650-ben EOE XI. 74–75. Papp 2013., valamint Sennyeyre: Dáné 2006b. 40.

³ Dáné 2006a. 111–117.; Kiss 1969.; Fejér 2012.

⁴ Papp 2012.

visszaemlékezéseket) tanulmányozva bebizonyosodott, hogy a fenti sajátosságokat a 18. század folyamán valóban tapasztalni lehet. Rettegi György munkája is hasonló értelemben emlékezett a hölgyekről: vagy jó partiként, vagy formás leányzóként, vagy botrányok szereplőjeként, mint elcsábított nők szerepelnek leírásában.⁵ Ugyanakkor azonban azt is tapasztalhatjuk, hogy az arisztokrata nőknek módja nyílt érdeklődni a közügyek iránt, sőt a század végéhez közeledve, vagy a 19. század első évtizedeitől a személyes szerepvállalásokra is találunk példákat.

Természetesen a világ azon hölgyek számára nyílt ki elsősorban, akik kellő műveltséggel rendelkeztek, s családjuk férfitagjainak szerepvállalása, foglalkozása révén betekintést nyerhettek az országos vagy a nemzetközi politika rejtelmeibe, esetenként a történetek hátterének, mozgató erőinek világába is.

1789-ben Csáky Katát gróf Bánffy Farkas a művelt, érdeklődő nők közé sorolta, ezért küldött neki verseket: „*Mint hogy tudom, hogy excellentiátok előtt az szép magyarságú és elmes írások nem unalmasok, bátorokodom az néhai commendirozónk halála alkalmatosságával írott verseket időtöltés végett excellentiádnak küldeni, jól tudván, hogy excellentiád egy azon méltóságos dámák közül, aki mineműségéről is útlelet tud tenni.*”⁶ Ugyancsak ezért ismert róla, hogy olvasta és szívesen vásárolta/vásároltatta a könyveket. A grófnő lányát, a sokat utazó Rozáliát is kérte könyvvásárlásra, igaz, ebből inkább jogi ismereteit gyarapíthatta. „... *irtam volt, hogy az Verbőczy nevű könyvet vedd meg és küldd el.*”⁷ Ez a kötet azonban – Csáky Kata és leánya, Bethlen Rozália könyveivel együtt – részévé vált annak a Csákigorbón létesített nagy könyvtárnak, amelyet a grófnő unokája, Csáky Rozália és férje, Jósika János hagyott az utókorra, s amely így a három nemzedék könyvek iránti szeretetét és érdeklődését bizonyítja.

Ugyancsak bővítette, erősítette az arisztokrata nők önálló tevékenységeinek körét annak lehetősége, ha a végrendeletek alapján jelentősebb földbirtokhoz jutottak, amelyet saját birtokrészként igazgathattak, annak jövedelmeit felhasználhatták, s azt maguk is örökíthették. Ez utóbbira lehet példa Csáky Kata grófnő esete, aki nővérel, Borbálával együtt örökölte apjuk, Csáky Zsigmond vagyonát. Férjével folytatott vitájában maga a következőképpen vallott erről: „*Mert ha olyan feleséged vóna, akit kenyereddal kellett vóna tartanod, annyival inkább ruháznad, mind más vóna, de nekem soha se ételem, se ruházatom, se szolgálatomra való cselédem soha egy pénzdedbe se került, ezt egy asszony se irbatná Erdélybe rajtam kiül, mégis egy sincs, akinek csak olyan kevés becsületi legyen az ura előtt, mint nekem.*”⁸

Csáky Zsigmond lányai: Borbála és Kata nemcsak apjuk, de 1742-ben elhunyt nagybátyjuk, Csáky Imre erdélyi birtokvagyonát is örökölték, s azt örökítették gyermekeiknek, Haller Jánosnak, illetve Bornemissza Annamáriának és Bethlen Rozáliának. Csáky Zsigmond nőági utódainak tehát megvolt a birtok és jövedelmi háttere ahhoz, hogy önálló kezdeményezésekbe kezdhessenek, s próbáljanak eligazodni a közügyekben.

⁵ Rettegi 1970.

⁶ Bánffy Farkas 1789. január 2-án, Szebenből írott levelének utóiratából. ROL KMI Jósika hitb. lt. (továbbiakban Jósika hitb. lt.) No. 661. 285.

⁷ Csáky Kata levele Bethlen Rozáliának, Küiküllővár, 1791. március 17. „*Már azért küldtettem részpénzt, 15 forintot, hogy fizessd ki, amit vásárlasz.*” Jósika hitb. lt. No. 662. [118–119] „*Minden örömmöm elegendes volt bánattal.*” Csáky 2006. 39. és 320.

⁸ 1764. márc. 10. Csáky Kata Bethlen Miklósnak, Jósika hitb. lt. No. 662. 1–3.

Csáky Kata grófnő ötlete volt a család két – erdélyi és magyarországi – ágának egyesítése házasság révén, amely egy családi birtokper kedvező befejezésének esélyét jelentette, ugyanakkor megerősíthette volna lányának, Bethlen Rozáliának pozícióját. A házasság megkötöttet, s a férj, Csáky János Kolozs vármegye főispáni címét is megszerezte.

Az általam vizsgált asszonyok alapműveltségében nemigen mutathatók ki különbségek, azt fiatal felnőtt korban, saját tapasztalataik és élményeik hatására bővítették, teljesítették ki. Közülük Csáky Kata grófnő volt az, aki első férjével, liber báró kászoni Bornemissza Jánossal több évig élt Itáliában (nagybátyjának, Csáky Imrének 1742-ben bekövetkezett halálakor is ott tartózkodott), ahol egészen más életvitelt tapasztalt meg, mint Erdélyben maradt kortársai. Második házasságából, Bethlen Miklós erdélyi kincstartótól származó lánya, Bethlen Rozália pedig apja testvéreinek, Bethlen Gábornak kancellársága idején a bécsi rokonságnál, a Khevenhüller családnál töltött el hosszabb időt, s egész életében előnyben részesítette a külszói kapcsolatokot. Csáky Kata unokájának, Csáky Rozáliának alapvető mintát szolgáltatott az őt a fiútestvérével együtt nevelő nagyanyja, de a fiatal lány férjétől és annak családjától – elsősorban a szabadkőműves apától, Jósika Antaltól –, valamint anyja testvéreinek, Bornemissza Annamáriának családjától – pl. a regényíró Jósika Miklóstól – is sok pozitív impulzust kaphatott.

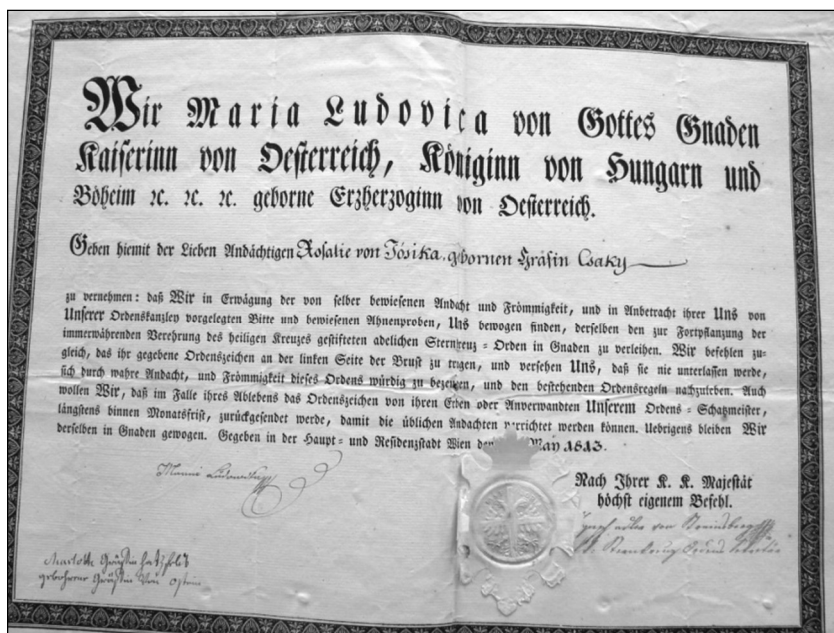
A hatalom támogatásának jelentősége

Az erdélyi arisztokrata szereplőknek a 17. század vége óta egyértelműen figyelniük kellett a bécsi udvar szándékaira. A három erdélyi arisztokrata hölgy, akinek levelezéséből bőségesen merítettem, a királyné csillagkeresztes dámája volt, ami kifejezte az uralkodóházhoz fűződő viszonyukat. Míg azonban Csáky Kata két férje után a családi birtok visszaszerzése érdekében kifejezetten figyelte az udvari szándékokat, lányának, Bethlen Rozáliának az udvar elvárása a Bécshez kapcsolódó társasági emelkedés fokmérője volt, unokájának, Csáky Rozáliának hosszú évekre került, hogy beleélje magát a kitüntető címbe, s kedvezően használja azt fel törekvéseinek támogatására. Amikor 1825-ben férje, Jósika János a fiaival együtt részt vett a pozsonyi országgyűlés megnyitásán, s ezt megelőzően Bécsbe is ellátogattak, felesége, Csáky Rozália nem tartott velük, nem utazott utánuk, éppen arra hivatkozva, hogy nem szereti a pompát és az udvari körökben forgolódást. 1835 májusában viszont már elfogadta a Bécsben tartózkodó arisztokraták elvárásait, akik azon a véleményen voltak: „*nem teheti meg a császárné palotás dámája, hogy a császárnál egészen üsmertlen maradjon.*”⁹

1769-ben Bethlen Miklós az okos és jó kapcsolatokat kiépíteni tudó feleségét használta arra, hogy a császári udvarban számára pozíciókat szerezzen, s ezért áldozatokra is hajlandó volt, hiszen birtokokat ígért a sikerért cserébe: „*Árokallyát Neked s Rosalínak tesztálom – írta Csáky Kata grófnőnek –, csak jól forgasd odafele magadat. Kükküllővárt is, mindenemet.*” Nem véletlen, hogy az asszony a levelet a megtartani való írások közé sorolta, s ezt a megjegyzést fel is írta a hátoldalra. A kérés nem volt egyszerű, s mint a dokumentumok

⁹Jósika hitb. lt. No. 415.

igazolják, a grófnő sikerrel járt. Nem tudjuk, azt a meggyőzési módot választotta-e, amit a férje levelében ajánlott neki: „... Csak arra kérd, hogy ha valamely alkalmosság adatik elő, hadd consoláltassam én is, az ki tizenkilenc esztendőktől fogva nem volt olyan nehéz comiszió az országban, az mellyben nem applicáltattam volna, és ma is az legnehezebb, ódiósabb¹⁰ comisziókban vagyok az szolgálaton... Ezeket, ha szép móddal kimagyarázhatnád őfelségének, talán használna. Ezt is lehetne megmondani: én vagyok egyedül catholikus familiából és mind religió dolgaiban, mind az őfelsége szolgálatában magamat exponálok mindenben...”¹¹

1. kép. Csáky Rozália csillagkeresztés dáma adománylevele (1813. május 3.)¹²

Csáky Kata ez esetben családi ügyben, férje karrierjének előmozdításában járt el. De miközben eredményével megteremtette a családi békét, olyan embert juttatott karrierje csúcsára, akivel a kortársak egyáltalán nem voltak elégedettek. (Bethlen Miklós 1758-tól Fogarasi főkapitány, 1761-től tartományi főbiztos volt, s 1772-től lett főkinccstartó.) II. József legalábbis ugyancsak rossz véleményt alakított ki erdélyi útján Bethlen Miklós főkinccstartó tevékenységéről, ami egyértelműen oka lett elmozdításának. Nem tudjuk, mennyire tudta Csáky Kata reálsan felmérni férje képességeit, s azt sem, ha felmérte, milyen mértékben befolyásolhatta a felismerés őt cselekedeteiben, az azonban világos, hogy ez esetben a grófnő döntése befolyásolta a köz ügyeit, de nem egészen abba az irányba, ami a sikerességet és hasznosságot eredményezhette volna.

¹⁰ ódium – gyűlölködés

¹¹ Jósika hitb. lt. No. 661. 41–42.

¹² Jósika hitb. lt. No. 408.

Az arisztokrata nők érdeklődése a közügyek iránt, levelezéseik alapján

Az arisztokrata nők elsősorban a társas alkalmak, utazások alatt létrejött beszélgetések, vendégjárások során meghallgatott, elmondott történetek, híradások révén jutottak a társasági élet szempontjából hasznos ismeretekhez. A családi levelezés, napló rögzíthette ezeket az információkat – bár éppen ezért esetlegesnek kell tartanunk az utókor értesülését ezekről az alkalmakról, s az ott elhangzottakról –, illetve közvetíthette a pozícióba jutott családtagok értesüléseit is a politika fordulatairól.

1769-ben Csáky Kata bőséges levelezésben számolt be férjének Rozália lányukkal közös bécsi utazásukról. Leveleiből nemcsak a gyakori vendégeskedésről kapunk képet, s arról, hogy meglehetősen tájékozottsággal rendelkezett az udvari viszonyokról, hanem a grófnő információkat is kért a férjétől a lengyelekkel kapcsolatban: „... *Báró Brucentahl¹³ úrhoz tennap elmentem volt, de igen sokan voltak nála, mivel Neninek születése napja volt. Nagy asztalt adott báró Bruckenthal úr, s még én is mind együtt tanáltam őket. Bár csak az lengyelekről írnál valamit, mit csinálnak, és pénzes emberek-e azok, akik Erdélyben kíváncsoztak?*”¹⁴

A férj, Bethlen Miklós egy május 31-i levélben beszámolt az Erdélyben történekről, megemlítve a lengyeleket is: „*Itt mi még eddig csendességben vagyunk, sem töröktől, sem lengyelektől nem tartunk.*”¹⁵ A feltett kérdésre azonban nem válaszolt.

Úgy tűnik, hogy az öregedő özvegyasszonyként már viszonylag keveset utazó Csáky Kata grófnő elsősorban levelezés útján szerzett ismereteket az országos politika fordulatairól. 1791 decemberében Debrecenből írta neki Nyulay Konstantin Antal: „*Amint veszem Bécsből, az újsztdőre igen nagy promotiok lesznek és változások. A palatinus, a primás és judex curiae már régen Bécsben vagynak, mindennap a császárral tartanak titkos conferenciát, a diéta harmadik esztdőre halasztott, és így ezekben a két esztdőkeben semmi se lesz. A cancellarius sok ízben resignált, az a híre, hogy a consilium¹⁶ ismét Posonba visszamenne, és az universitas Budára, ahol előbb volt.*”¹⁷

1792 márciusában az általa több ízben segített egykori jezsuita, Xavérius Vizi Ferenc küldte el neki Kolozsvárról az uralkodóházzal kapcsolatos legújabb híreket. „*Felsőes koronás királyunknak, második Leopoldnak első Martii történt halálát, mind a Királyi Gubernium vette, mind mindenféle bécsi levelek bizonyították. Sőt tegnap a korona örökösének, felsőes Ferenc főbercegnek levele staffétán érkezett ide a Guberniumhoz, mely által minden törvényeinket, szabadságinkat, és privilégiuminkat megerősíti.*”¹⁸

1792 márciusában lánya, Bethlen Rozália is megírta a bécsi híreket: „*Itt most újra gyász vagy, a császárné is meghalt. Hírem nélkül mind expediállyák az austriai ház belieket egymás után, a királyt 2 júniusra várják, 6 lesz a coronáció.*”¹⁹

¹³ Bruckenthal Sámuel (1721–1803) 1766-tól udvari kancellár volt. Felesége Klockner Zsófia.

¹⁴ Bécs, 1769. április 25. Jósika hitb. lt. No. 661. 59–60.

¹⁵ Jósika hitb. lt. No. 661. 41–42.

¹⁶ Egy elképzelésről van szó, a Helytartótanács ekkor már Budán működött.

¹⁷ Jósika hitb. lt. No. 661. 307.

¹⁸ 1792. március 12. Jósika hitb. lt. No. 661. 321–322.

¹⁹ 1792. június 6-án volt I. Ferenc magyar királlyá koronázása Budán. Jósika hitb. lt. No. 661. 50–51.

Amikor Bethlen Rozália és második férje, Wass Miklós úgy döntött, hogy Csáky Józsefet európai utazásra küldi, 1806 augusztusának végén Párizsból kaptak tőle levelet, amelyben színházi élményei mellett a császárral, Napóleonnal való találkozásáról is beszámolt.²⁰ 1814 áprilisában pedig Jósika Borbála férje, Kálnoky János küldött anyósának francia földről levelet, amelyben nagy újságot írt meg neki: „*Letéve már az világ Rettentője, megszűnt már Bonapartének fenyegető ereje, még ugyan, amint hallatik, mind tsak Fontanebleuban tartózkodik, de nemsokára Elba szigetére el fog költözni. ...nagy és hirtelen változás tsaknem egynéhány napoknak elfojta alatt. Istennek legyen hála, hogy mindezeknek consequentiájából látjuk hazánk felé való elindításunkat.*”²¹

2. kép. Csáky József gróf 1782–1848 (Csáky János és Bethlen Rozália fia)²²

²⁰ Jósika hitb. It. No. 551. 1806. augusztus 27-én, Párizsból keltezett levele. Arról is beszámolt – saját találkozásának jelentőségét ezáltal még inkább kiemelve –, hogy egy abbé sem tudott Bonapartéval találkozni, amire ő vigasztalta „*Társat adván kedvettségének, mert egy ausztriai generális, aki született francia és akivel igen ismeretes voltam, vélem egy nap akarván praesentálni gr. Metternichtől, a császár azt izente nékie, hogy nem fogadja el, ez is barágjában másnap elhagyta Páris.*”

²¹ Kálnoky János levele anyósának 1814. április 22-én Velleből írott levele. Uo. Jósika Biri 1806-ban lett Kálnoky János felesége. Köröspataki gróf Kálnoky Lajos és Blumegen Eleonóra házasságából két fiú született: Henrik, a morvaországi ág megalapítója, és János, az erdélyi ág alapítója, aki császári királyi kamarás és vezérőrnagy volt, s Brassóban halt meg, 1833. jan. 3-án. Jósika Borbála Jósika Antal és székeli Teleki Mária Jozefa lánya, Jósika János testvére volt, aki 1789-ben született, s 1863. március 25-én halt meg. A házaspár gyermekei: Kálnoky Eleonóra (1809), György (1810), Pál (1814), Jozefa (1816), Imre (1822), Bódog – Felix – (1824). Pallas, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/054/pc005469.htm#9>

²² Joseph Krichuber munkája (1841), ENTM, Kolozsvár

Olykor a hazai események is országos jelentőségűnek tűntek, s főleg, ha személyes részvétel alapján lehetett leírást adni róluk, akkor bekerültek a levelezésekbe. 1806-ban, nem sokkal mostohaapjának, Wass Miklósnak halála után Csáky Rozáliának, aki hosszadalmasan számolt be anyósának a dévai, Ferenc napi eseményekről, különösen a császár és a császárné – I. Ferenc és felesége – tiszteletére elmondott oratiók tűntek ki, de módot talált a hallottak kommentálására is: „*sok lövések közt mentiünk ki a mezőre, ahol sátor alatt volt a mise, ez után mentiünk az adminisztrátorhoz, azután a bálba. Másnap ismét Márkális volt, én is ott voltam, hallottam a só emelésit, hogy ellenezték, kivált azok a szegény nemesek, akik csak a marhatartásból élnek.*”²³

1817 augusztusában I. Ferenc negyedik feleségével Kolozsvárott is látogatást tett, ahol az erdélyi arisztokrácia jeles képviselői között minden bizonnyal találkozott Jósika Jánossal és feleségével.²⁴ Jósika János ekkortájt kezdte jól ívelő politikai pályafutását: 1816-tól főkörmányszéki (guberniumi) tanácsos, 1819-től titkos tanácsos, a főkörmányszék alelnöke, majd I. Ferenc megbízása alapján 1822-től a főkörmányszék elnöke lett.

Csáky Rozália a közélet híreiről férjének leveleiből folyamatosan értesült. Ezekből mindig tudta, merre jár, milyen problémák foglalkoztatják, vagy legalábbis mely problémákat tartott fontosnak, hogy megossza azokat a feleségével. 1828 szeptemberében azért szabadkozott felesége előtt, mert a püspök látogatása, majd a katolikus comissio tartása miatt nem tudott a birtokaira menni, pedig Rozália megírta neki, hogy sáskajárás van arafelé.

1831 szeptemberében nagyon kedvező hírként írta meg Jósika a feleségének, hogy stafétát kapott róla: Samu fiuk „*udvari consiliarius lett a Magyar Cancellárián*”, ami a valóságban „*szám feletti udvari tanácsnok*” kinevezést jelentett.²⁵

1841-ben, amikor az uralkodó Jósika Jánost teljhatalmú királyi megbízottjává nevezte ki, igen örvendezve tudatta a jó hírt feleségével, hogy az országgyűlésen milyen nagy arányban támogatták idősebbik fiuk, Jósika Samu gubernátorra történő kinevezését. „*Meg eskék tegnap a választás, példa nélkül való, és soha egy gubernátor is, még szegény Bánffy sem kapott koráért is annyi vótumat is a gubernátorságra, mint Samu, az egész ország gyűlésébe csak 26 nem választotta.*”²⁶ Bécsben azonban nem a nagy támogatásnak örvendő, 216 szavazattal rendelkező Jósikát, hanem a református Teleki Józsefet nevezték ki, aki csak 167 szavazatot

²³ Jósika hitb. lt. No. 146. Rozália levele Branyicskáról anyósának, 1806. október 9-én.

²⁴ A királyi pár látogatására 1817. augusztus 18–27 között került sor, amely alatt Karolina Augustza adományt tett a kolozsvári kórház számára. Az udvar engedélyével 1820-ban az országos kórház felvette a császárné nevét. Gál 2001. 389.

²⁵ Jósika hitb. lt. No. 415. 1831. szeptember 5. A levél végi utóírat szerint Samu megérkezett apjához, de látszólag „*nem igen örvend az uraságnak*”. A kedvetlenség oka az a magánéleti probléma volt, hogy Samu beleszeretett Bánffy Miklósnéba, ahogyan apja írta „*meg gyónta nekem, hogy a Bánffy Miklósnéval való liesonja mennyire ment, s megkérdezett, hogy ha az uratól elválasztják, nem ellenzem-é, hogy elvegye...*” Jósika komolyan tekintette a problémát, s részletesen megírta feleségének, hogy mennyire szenved a fia, s milyen komolyan veszi az érzelmeit, de a felkínált lehetőségről is írt, ami bár kb. két évig nem jár fizetéssel, de egy komoly karrier alapja lehet. Ezért Jósika személyesen látogatta meg fiát Tordán, hogy a félig hivatalosan felkínált lehetőségről egyezkedjen vele, s meggyőzze őt annak előnyeiről. Uo. 1831. július 11.

²⁶ Jósika hitb. lt. No. 415. Jósika János levele feleségének, 1841. december 4.

kapott (a reformátusok közül és az evangélikusok közül is többen kaptak többet nála), őt tehát a nagypolitika játszómája tette gubernátorrá.²⁷ Bár Jósika Samu éppen Bécsben komoly karriert futott be, azt az ő 1843-ban meghalt apja már nem érthette meg. Komolyan szívére vette a kedvezőtlen fordulatot, amelynek feldolgozásában minden korábnál nagyobb szüksége volt felesége támogatására.

3. kép. Jósika János báró 1778–1843²⁸

²⁷ Uo. Jósika adatokat is közölt: összesen 240-en szavaztak, s két szavazat érvénytelen volt. A református Kemény Ferenc 194, a katolikus Bánffy József 171, s több lutheránus is több szavazatot kapott.

²⁸ Szathmári Pap 2008. 46–47.

Az arisztokrata nők érdeklődése az újságok iránt, szerepük bizonyos sajtótermékek megrendelésében

A Jósika családban természetes volt, hogy a család tagjai újságokat olvasnak. Csáky Rozáliának 1831. szeptember 5-én írta a férje Kolozsvárról, hogy a német újságokat még nem olvasta, ezért most csak „a két utolsó magyart” küldi ki neki Gorbóra.²⁹ Tudjuk viszont, hogy Rozália vitt át újságokat Wesselényinek Gorbóról, a hírek továbbításában tehát szerepet vállalt.

A Regélő előfizetői között Csáky Rozália neve 1833. május 2-i, csütörtöki számának előlapján szerepelt, mint Jósika János báróné, többek között gróf Kendeffi Ádám felesége, Bethlen Anna grófné, gróf Bethlen János felesége, Béli Rozália grófné mellett. De ott szerepelt az előfizetők sorában két lánya is: Antónia, Bornemissza János báróné és Josepha, Petrichevich Horváth Jánosné.³⁰ A május 5-i, vasárnapi szám előfizetői között pedig ott találjuk Csáky Rozália testvérének, Józsefnek feleségét, Rhédey Terézia grófnét.³¹ A heti két alkalommal megjelenő újság irodalmi elbeszéléseket, élettörténeteket (rövid, fél-egy oldalas összesítéseket) közölt történeti személyiségekről (pl. Báthoryak, Perényiek, Gúthy Országok stb.). Tartalmazott jeles mondásokat, verseket, valamint volt egy „világi telegraf” című rovata is, amely kisebb érdekes történeteket takart a világ minden tájáról (pl. nürnbergi lovagjáték, elégett gyorssekér délfrancia területen, indiai bálványtemplom stb.), de anekdotákat is közölt „Nevettető pillulák” címmel. Komoly ismereteket tehát nem lehetett szerezni a lap olvasásával, de olvasói a mai bulvár újságok hangulatát bizonyára érezhették.

A köz ügyében, a köz számára hasznos női szerepvállalások, tevékenységek

A közélet a 18–19. században sem a nők tevékenységi területe volt, tisztségeket, megbízásokat csak férfiak kaptak, a politikában hivatalosan csak a férfiak vettek részt, s ezt a kor közvélekedése is teljesen természetesnek tartotta. A nők változó, új tevékenységi területe saját birtokaik irányítása mellett – amelyet a végrendeletek a 18. századtól lehetővé tettek – a jótékonykodás, az iskolák és a szegényügy támogatása, s a 19. században az új egyesületek, vállalkozások kezdeményezése, felkarolása volt. A politikai közéletben való szerepvállalás helyett a köz érdekében álló cselekedetek a polgári lét velejárói lettek.

Az általam vizsgált nőalakok közül Csáky Kata tudatosan vállalta az imádságok közrebocsátójaként, hogy a „jó cselekedetek által” a nálánál elesettebbeken kíván segíteni. Levelezése alapján még 1791-ben is tudomást szerezhethünk róla, hogy a katolikus püspök jóváhagyta egy imádságát, s engedélyezte annak kinyomtatását kétszáz példányban.³²

²⁹ Jósika hitb. It. No. 415. Jósika János 1833. január 8-án hasonló lépést tett, megírván: „*A magyar újságot küldem, hogy tudgy valamit a világról.*”

³⁰ Regélő, 1833. május 2. 69. <http://fulltext.lib.unideb.hu/journals/bin/tibi.cgi?fi=reg&ev=1833&sz=009> A szerkesztő Róthkrepf Gábor volt.

³¹ Uo., 1833. május 5. 77. <http://fulltext.lib.unideb.hu/journals/bin/tibi.cgi?fi=reg&ev=1833&sz=010>

³² Az imádságot Kolozsvárt nyomtatták ki. 1791. december 24. „*Excellentiádtól küldött imádságot ehvittem püspök úr excellentiájához, megvizsgálta, helybe hagyta, és felírta reá, hogy az maga typographiájába nyomtattassék ki. Ezen a héten nyomtatáshoz fognak és excellentiádnak parancsolattya szerént kétszáz exemplart ki is nyomtatnak.*”

4. kép. Csáky Kata grófnő 1726–1794 (Bethlen Miklós felesége)³³

³³ A festményről készített fotót közli Lukinich 1927. 511.

A vallását őszintén gyakorló grófnő levelei utalnak jótékony cselekedeteire. Férjéhez 1764 márciusában írott hosszú levele szerint egyik életcélja volt, hogy jövedelmeiből „Isten dicsőségére”, egyházának segítésére fordíthasson. 1774-ben keltezett megállapodása alapján birtokai dézsmájának jövedelméből három évig Kolozsváron a minorita templom építését segítette, 1779–1786 között Szebenben Orsolya apácakolostort támogatott, 1781-ből pedig ismerjük contractusát, amelyet „*egy kisasszony tanítására fundációul*” kötött.³⁴

1792. október 20-án kelt adománylevele szerint három adósának tartozását juttatta a kolozsvári római katolikus convictusnak.³⁵ A négyezer forintos adományt kamatával együtt az alapítvány részének tekintette, ugyanakkor fenntartva családjá számára a jogot, hogy rokonságából, vagy a számukra fontos fiatal emberek közül ajánlhassanak a támogatott három nemesi ifjú közé.

5. kép. Bethlen Rozália 1754–1826 (Csáky János, majd Wass Miklós felesége)³⁶

³⁴ Jósika hitb. lt. No. 409. Az 1774. évi egyezség: uo. No. 542. A kolozsvári templomépítésre 1776-ban 500 forintot ajánlott fel, amelyből szeptemberben 103 forintot be is fizetett.

³⁵ OKT 1888. 667–668. Tholdalagi Ferencnél 2000, Wesselényi Miklósnál 1000, és gróf Gyulai Ferencnél lévő, úgyszintén 1000 forintról volt szó. A „kényszerítő” körülményektől függően azt a jogot is magának tartotta a grófnő, hogy – amennyiben három hónappal korábban bejelenti – visszakaphassa a pénzüsszeget.

³⁶ 1783-ban készült festmény (56x45 cm), NPA portréadatbázis (<http://opac3.npt.mongu.hu/record/-/record/RECORD3256>)

Lánya, Bethlen Rozália nem különösebben jeleskedett kezdeményezésekben, hiszen sorsa egy költekező és adósságokat halmozó férjjel (Csáky János) és fiúval (Csáky József) áldotta meg, s második férje támogatásával élete végéig csak a mások által vállalt adósságokat fizette, majd özvegységében bevételei egy részét saját utazásaira költötte. Gyermekeire hagyta a visszaszerzett birtokokat és ingóságokat, de a köz érdekében nemigen kezdeményezett.

Csáky Kata unokája, Rozália azonban kiteljesítője lett a nagyanyai hagyománynak, de tevékenysége egészen más területeken bontakozott ki. 1823-ban hozta létre a „Kolozsvári Nemes Jóltevő Asszonyi Egyesület”-et, amely több kezdeményezést is tett: az ő irányításával jött létre az ún. Haller-kertben a „népkert”. A népkertben nemcsak pihenő és szórakozó helyet kell látni, hiszen az alapítók ott elsősorban a szegények megsegítését szorgalmazták. A dolgozóház negyven szegény számára az egyesület tagjainak természeti (építési anyag) és pénzadományából épült fel. Tizenkét ágyra arisztokrata hölgyek tettek alapítványt, s aki ebben részesült, az szállást, étkezést, ruházatot kapott, illetve betegsége esetén gyógykezelést a Karolina-kórházban. 1830-ban alapították a „kisgyermekre ügyelő iskola épületét”, azaz egy elő-iskolát, vagyis óvodát, működött itt egy kőből épült „meleg feredő-ház” réz kádakkal, s létesült egy „nagyobb emeletű épület” bálók, casinók, muzsikák számára. A „dolgozó ház” szövött áruit az ún. „fejérfítő gyárban” kezelték, s 1841-től már selyemfonó műhely is megkezdte itt működését. A kolozsvári „szegények boltja” is az ő kezdeményezésére jött létre, de megszervezte, hogy a szürke posztó eljusson a debreceni és a pesti vásárookra is.

A rengeteg energia és sok fáradság ellenére érték a grófnőt kudarcok is. 1832 májusában maga panaszkodott Kováts püspöknek a részvétlenségről: „*az Egyesület csak név szerént az, 6 esztendőktől fogva szinte csak belőlem állván, szép dámáink adakozó kezeik éppen semmivel sem segítenek, »táncoló lábaik« hoznak be még egy keveset az egyesület céljainak megvalósítására.*” A kolozsvári nőegylet az uralkodónó folyamatos anyagi támogatása mellett működött: a számadások szerint 1000 forintos éves támogatást kaptak Karolina Augusztától.

Csáky Rozália egészen kivételes kezdeményezése volt, hogy egy cukormanufaktúrát indított útjára, ráadásul a férje akarata ellenére, az unokatestvére, a regényíró Jósika Miklós társaságában. 1832-ben Jósika János meg is írta neki, hogy „*tudod kedves fiam, hogy én az egész fabrikádnak soha akarója nem voltam, s nem vagyok. Akaratom ellen csináltad, s amit megmondottam, csak úgy is secundált ... egy néhány s még sok ezer forint adósság, s a gyermekek is fogják fizetni...*”³⁷ Ennek ellenére, amikor 1832 októberében Rozália Bécsben járt, férje Gorbón követte figyelemmel a fabrika építését, s nyugtatta meg feleségét, hogy minden rendben halad az építéssel, „*jövő héten jó ki Philippi a machinákat felállítani.*”³⁸

³⁷ Jósika hitb. lt. No. 415.

³⁸ Uo. Jósika János levele 1832. október 6-a után Gorbórol Csáky Rozáliának. A szeptember 26-i levélben őszintén leírta ugyan „*a németed itt lévén a fabrikát is eligazítjuk, tsak mondgya meg, mi kell, meg léssen, noba bizony nagyon unom az egészét.*” Ennek ellenére maradt Gorbón, hiszen onnan járt a derék- és szemfájása miatt „feredőre”, a 29-i levélben pedig megnyugtatta feleségét, hogy délelőtt Lajos fiuk, délután ő maga ellenőrzi az építkezést.

6. kép. Csáky Rozália 1784–1850 (Jósika János felesége)³⁹

³⁹ MUE KGy, Pákei Lajos hagyaték. VII. B.–XVIII.

A vizsgált levelezéseket olvasva megállapítható, hogy az erdélyi arisztokrata hölgyek közül tanultsága, műveltsége, s családjának kapcsolatrendszere alapján már a 18. századtól kiemelkedtek olyanok, akik érdeklődésükkel, kezdeményezéseikkel, tevékenységüknek eredményeivel felhívták magukra a figyelmet, s a kezdődő polgári egyesületek és vállalkozások megalapozóivá válhattak.

Klára Papp

The Aristocratic Ladies of Transylvania, and the Public Affairs

This study examines the activities of Transylvanian aristocratic women based on personal documents (correspondence) from the second half of the 18th and first half of the 19th century.

The members of the Csáky, Bethlen, and Jósika families were erudite, they were interested in the problems of their environment, while also sensitively paying attention to the intentions of the Viennese Court besides politics.

The aristocratic ladies gained useful knowledge regarding the social life primarily during social events, showers, and travels. They could also receive important information and judgement from letters discussing the foreign travels and meetings of men in their families.

The aristocratic women showed interest in newspapers, and they also played a role in ordering certain press products.

In the public life, it was the society of men that undertook a leading role. The accepted fields of activities for women were charity, aiding schools and the poor.

Based on their literacy and political relations, Transylvanian aristocratic women (like Kata and Rozália Csáky) emerged, who drew attention by their interest, initiative, and their own ventures, and became the founders of emerging civil initiatives.

Források

Levéltári és múzeumi források

ROL KMI	Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale ale României)
Jósika hitb. lt.	Jósika család hitbizományi levéltára (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságánál őrzött anyagában.)
MUE KGy	Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. Pákei Lajos hagyaték. VII. B.–XVIII.
ENTM	Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum

Sajtóforrások

Regelő	1. évf. (1833), 9–10. sz.
--------	---------------------------

Online források

NPA	Nemzeti Portrétár Alapítvány (http://opac3.npt.monguz.hu/record/-/record/RECORD3256)
-----	---

Forráskiadványok

Csáky 2006.	Csáky Kata levelezése. Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: Papp Klára. Debrecen, 2006.
EOE	Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk.: Szilágyi Sándor. I–XXI. Bp., 1875–1898.
OKT 1888.	Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez. Összegyűjtötte és szerkesztette: Jakab Elek. Bp., 1888.

- Rettegi 1970. Rettegi György: Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi: Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970.
- Szathmári Pap 2008. Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka 1842. Közléteszi: Murádin Jenő. Bp., 2008.

Szakirodalom

- Dáné 2006a. Dáné Veronka: A Bocskaiak Erdélyben – törvénytelen liber bárók? In: „Frigy és békesség legyen”. A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. 111–117.
- Dáné 2006b. Dáné Veronka: „Az Őnagysága széki így delibérala”. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259.) Debrecen–Kolozsvár, 2006.
- Fejér 2012. Fejér Tamás: A fogarasi református eklézsia egyházjogi státusa a 17. században. In: EME Füzetek, 126. (2012) 3. sz. 124–137. http://eda.emer.ro/bitstream/handle/10598/26191/EM_2012_3_009_Fejer_Tamas-A_fogarasi_reformatus_eklezsia.pdf?sequence=1
- Gál 2001. Gál György: Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban. In: Kolozsvár ezer éve. Szerk.: Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf. Kolozsvár, 2001.
- Kiss 1969. Kiss András: Forul dominal în Transilvania. In: Revista Arhivelor, 12. (1969) nr. 2. 59–70.
- Lukinich 1927. Lukinich Imre: A bethleni Bethlen család története. Bp., 1927.
- Oborni 2011. Oborni Teréz: Udvar, állam és kormányzat Erdélyben (Tanulmányok). Bp., 2011.
- Pallas A Pallas Nagy Lexikona, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/054/pc005469.htm#9>
- Papp 2012. Papp Klára: Útkereső Csákyak az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban. In: „... éltünk mi sokáig két hazában...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. (Speculum Historiae Debreceniense 9.) Szerk.: Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 193–219.
- Papp 2013. Papp Klára: Nemesi társadalom az Erdélyi Fejedelemségben. In: Korunk, 24. (2013) 3. sz. 34–42.